

Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije u odnosu na NOP u Istri¹

Razmatrajući početke i razvoj NOP-a u Istri pod rukovodstvom KP Jugoslavije (KP Hrvatske) ne možemo mimoći činjenicu da su postojale i organizacije ili grupe članova Komunističke partije Italije (KPI) u istarskim gradovima.

Proletarijat u istarskim gradovima tradicionalno je bio vezan za ideju koju je u ilegalnim uvjetima propagirala KPI, dok su ostali slojevi bili uglavnom vezani za ideju drugih antifašističkih stranaka (Socialistička stranka, Stranka akcije i dr.), ili su bili van stranaka, odnosno, popriličan broj u fašističkoj stranci. Ti odnosi nisu uopće obrađivani u historiografiji, niti trenutačno raspoložemo arhivskom dokumentacijom. Zbog toga je vrlo teško bilo što objektivnije reći o tim odnosima.

Nasuprot KPI i drugim antifašističkim strankama, u Istri se 1941. sa svojim programom javila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), odnosno KP Hrvatske, a u Slovenskom primorju KP Slovenije.

Bez obzira na programe tih talijanskih stranaka, koje još, doduše, nisu ni imale, KPJ je već 1941. decidirano postavila ciljeve NOP-a i oružane borbe. Među tim ciljevima bilo je i oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i ostalih naših nacionalnoteritorijalnih dijelova koje je Italija dobila Rapallskim ugovorom 1920.

Ti su ciljevi i u sljedećim godinama rata ponavljani sve do oslobođenja.²

¹ O odnosima između KPJ (KPH i KPS) i KPI prema razvoju i ciljevima NOP-a u bivšoj Julijskoj krajini kod nas se prilično malo pisalo i spominjani su više marginalno. Do sada je najopširnije pisao (o odnosima KP Slovenije i KP Italije) od drugih mnogo citiran *Metod Mlekuž*, slovenski povjesničar, u raspravi: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941. do 1945), *Zgodovinski časopis*, XII—XIII/1958—59, 7—50.

Razmatrajući tu problematiku treba konzultirati i rad *Dragovana Sepića*, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, *Putovi revolucije*, 3—4/1964, 232—248; zatim zbornik: Istra i Slovensko primorje, Beograd 1952. i druge radove naših povjesničara u sklopu užih ili širih tema, npr. Vjekoslava Bratulića i Vinka Antića. Vrlo je interesantna rasprava *V. Antića*, Karakteristični momenti Narodnooslobodilačke borbe u Istri, *Historijski zbornik*, 1—4/1954, 1—22. Talijanska je historiografija tome pitanju posvetila mnogo više pažnje, s više ili manje objektivnosti, koristeći se i našom historiografijom. Treba priznati, nužno je da bi se ta pitanja objektivno razmotrila i izložila do kraja, koristiti se i talijanskim arhivima, koji su conditio sine qua non za pisanje najnovije povijesti Istre. Nisam se mogao koristiti čitavom tom građom već samo manjim neznatnim dijelom koji je objavljen u talijanskoj historiografiji, što je meni bila dostupna. Vjerujem, međutim, da ovim radom dajem nov poticaj i doprinos objektivnom proučavanju toga pitanja.

² Vidi, npr. *Vjesnik* broj 19, prosinac 1942, u kojem je pod naslovom »Izdaja u Rapallu« naglašeno: »Oslobođenje te naše braće i tih hrvatskih krajeva sastavni je dio naše oslobodilačke borbe.«

Nije nam međutim, poznato je li CK KPH, kao što je učinio CK KPS u Slovenskom primorju, već u prvoj fazi oružanog ustanka mislio najdirektnije uključiti i Istru. Pri rasporedu, naime, kadrova u pojedine krajeve Hrvatske, poslije sastanka CK od 12. travnja 1941, Istra se ne spominje.³

No, može se pretpostaviti, kao što je iz kasnijih dokumenata vidljivo, da je CK KPH želio Istru u prvo vrijeme direktno povezati s Okružnim komitetom KPH za Hrvatsko primorje. Marko Orešković je 23. lipnja 1941. održao prvi sastanak s OK KPH za Hrvatsko primorje, a već u jesen 1941. u Rijeci je formiran Partijski aktiv s osnovnim zadatkom da prodre u Istru.⁴

Određene zadatke za pokretanje NOP-a u Istri imao je i CK KP Slovenije. Na to nas upućuje dolazak u Istru Oskara Kovačića, člana CK KPS, upućenog u Trst, koji je uspostavio organizacione veze od Buzeta do Pule.⁵

Tome u prilog ide i uputa CK KPH Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje 1942. da se poveže s komunistima u Sloveniji, jer da je CK KPS u početku rata dobio zadatak da osnuje komitet za Goricu i Istru.⁶

U isto vrijeme u Istru dolaze i pojedini članovi KPH, koji su do tada živjeli kao emigranti u pojedinim gradovima Hrvatske. Oni su, organiziravši prve veze, počeli propagirati program NOP-a pod rukovodstvom KPJ i organizirati prve grupe aktivista NOP-a.

Ciljevi NOP-a, odnosno KPJ, u odnosu na Istru bili su već 1941. jasno postavljeni: nacionalno oslobođenje i sjedinjenje s Hrvatskom. Time su, doduše, na neki način prejudicirana poslijeratna teritorijalna rješenja. No, to je, uz isticanje socijalnog oslobođenja, bila jedna od važnih komponenata NOP-a u Istri, posebno do 1944. kada je NOP-u osnovni pečat davalo hrvatsko stanovništvo istarskog sela.

Vjesnik, broj 7, 29. V 1943. donosi izjavu vojnih i političkih tijela Hrvatske od 26. V 1943. u kojoj je rečeno: »Stojeći na stanovištu demokratskih ideja i prava narodnog samoodređenja Narodnooslobodilački pokret Hrvatske bori se za potpuno oslobođenje Hrvatske [...] kao i onih dijelova koje su talijanski imperijalisti prisvojili nakon prvog imperijalističkog rata, tj. Istre, Zadra, Lastova i svih Kvarnerskih otoka.«

U Rezoluciji Izvršnog odbora ZAVNOH-a na Plitvičkim jezerima od 14. lipnja 1943. (glava VII točka 12) među »Osnovnim zadacima koji se pred ZAVNOH postavljaju« rečeno je: »[...] c) Borba za povratak svih od tuđina oteih hrvatskih pokrajina i njihovo priključenje matici zemlji i to: Istre, Zadra, Rijeke, svih jadranskih otoka, anektiranog dijela Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara te Međimurja [...]«. Vidi: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964, dokument 77, 222.

³ Zagreb u NOB-i i Socijalističkoj revoluciji, zbornik, Zagreb 1971, 76.

⁴ Istra i Slovensko primorje, Beograd 1952, 238. V. Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, u: Priključenje Istre Jugoslaviji, Rijeka 1968, 53 i dr.

⁵ *Primorski dnevnik*, Koper, 24. XII 1968; M. Mikolić, Istra 1943, *Časopis za svremenu povijest*, (ČSP) 3/1973, 55; T. Crnobori, Borbeno Pula, Rijeka 1972, 185. i dr. Oskara Kovačića, nakon provale organizacije, uhapsila je tršćanska fašistička policija a Specijalni tribunal osudio ga je na 30 godina robije. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁶ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb (dalje: IHRPH), KP-266/62.

Pitanje slobode razvoja hrvatskog nacionalnog bića ne samo da nije riješila buržoaska Italija, već je od prvog dana okupacije 1918. provodila politiku denacionalizacije, koju je fašizam nastavio još beskompromisnijim metodama. Nacionalno pitanje bilo je prisutno u redovima radničkog pokreta Trsta, Slovenskog primorja i Istre sve do Rapallskog ugovora 1920, kada postaje neaktualno. Tek kada se u tim krajevima javio nacionalno-revolucionarni pokret, to je pitanje ponovo pokrenuto u redovima KPI i u Socijalističkoj partiji Italije (SPI). KPI povezuje to pitanje s problemom revolucije, dok SPI traži rješenje u manjoj reviziji granica i u nacionalnoj autonomiji krajeva s miješanim stanovništvom.⁷

Ali ni takvi stavovi nisu bili poznati stanovništvu sela, budući da KPI nije razvijala, osim u nekim izoliranim slučajevima, svoju djelatnost u selu među poljoprivrednim stanovništvom.⁸ Zbog toga je sasvim razumljivo da se hrvatsko i slovensko stanovništvo odazvalo pozivu KPJ za oružanu borbu i za sjedinjenje, jer je u tome vidjelo garanciju svoje nacionalne i socijalne slobode.

KPJ, odnosno njeni predstavnici članovi KPH u Istri vodili su od prvog dana računa da ovdje žive i Talijani i da tu djeluje KPI, te je iz tog saznanja proizlazila nužda osnivanja široke antifašističke fronte u kojoj će talijansko stanovništvo biti ravnopravno.⁹

O proširenju djelatnosti KPJ (odnosno KPH i KPS) u Istri i Slovensko primorje nije postojao prethodni jasan sporazum između KPI i KPJ. Zbog toga je u samom početku došlo do nesuglasica između predstavnika dviju Partija. Tome se suprotstavio još za svog boravka u Ljubljani jedan od rukovodilaca KPI Umberto Massola-Quinto.¹⁰

⁷ D. Šepić, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, 238—239. Vidi i: Paolo Sema, La lotta in Istria 1890—1945, Trieste 1971, 341; Elio Apib, Dal regime alla resistenza Venezia Giulia 1922—1943, Udine 1960, 48; Vjekoslav Bratulić, Međunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, Priključenje Istre Jugoslaviji, Rijeka 1968, 31.

⁸ U glasilu KPI »Stato operajo«, broj 4, travanj 1934, tiskan je, npr., tekst ugovora »o jedinstvu akcije između KPI i Revolucionarno-nacionalnog pokreta Slovenaca i Hrvata u Julijskoj krajini«. U njemu, uz ostalo, stoji: »Federacija komunista Julijske krajine i KPI bore se i borit će se svakog časa za priznanje i za primjenu prava na samoopredjeljenje slavenskih naroda u Julijskoj krajini, uključujući i ono za otcjepljenje od talijanske države [...]».

Revolucionarno-nacionalni pokret Slovenaca i Hrvata Julijske krajine sa svoje strane priznaje vlastite zadatke u cilju pomoći uspješnoj borbi protiv nacionalnog tlačitelja i za oslobođenje Julijske krajine od igre talijanskog imperijalizma: a) jedinstvena akcija radnih masa za obranu i poboljšanje njihovih životnih uvjeta; b) zajednička akcija s KPI kao partijom radničke klase i s talijanskim narodom za obranu Mussolinijeve fašističke diktature [...]. Citirano prema P. Secchia, Il Partito comunista italiano e la guerra di Liberazione 1943—1945, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Annali, Anno tredicesimo, 1971, Varese 1973, 357—358.

⁹ P. Secchia, n. dj., 166, navodi da organizacije KPI nisu bile priznate »organizmom koji postoji«, već da su bile ignorirane. Ako je toga bilo ponegdje, tad se to može odnositi samo na kasniji period, na period već razvijenog NOP-a, i ukoliko su pojedine organizacije KPI i tada odbijale suradnju, ali nikako se to ne može prihvatiti za period početka i prvih razvojnih etapa NOP-a u Istri.

¹⁰ Umberto Massola-Quinto boravio je kao povjerenik KPI u Ljubljani od 1940. godine do kraja 1941. godine. Istodobno je u Zagrebu boravio Rigoletto Martini-Quatro, kojeg

No, pitanje nacionalnog oslobođenja pokretano je i ranije u bilateralnim odnosima između KPJ i KPI, te se sada KPJ, jer KPI to iz objektivnih razloga nije mogla biti, javila kao vodeća snaga u pravilnom usmjerenju nacionalnih stremljenja.

Međutim, upravo zato što to pitanje nije bilo jasno definirano do početka rata, već je bilo samo principijelno, teoretski uopćeno naglašeno, izbili su nesporazumi oko njegova konkretnog rješenja. To više, što se svaka od dviju Partija smatrala »pravom partijom određenog područja«.¹¹

U to vrijeme, tj. 1941, Direkcija KPI nalazi se u Parizu i odatle je održavala veze sa svojim organizacijama u zemlji. Rukovodeći centar u zemlji utemeljen je tek na početku 1943, a činili su ga kadrovi, koji su se radi toga zadatka vratili u zemlju. Bili su to Umberto Massola-Quinto (koji je u Italiji djelovao od povratka iz Ljubljane 1941), Nagarvilla, Roveda i Roasio, te Novella i Amendola, koji su došli potkraj travnja 1943, i vrlo skromni aparat.¹² I tek od toga vremena možemo pratiti organiziran i kontinuiran rad KPI na obnavljanju partijskih organizacija i rukovodstava, te na njihovom osposobljavanju za otvorenu i oružanu borbu protiv fašizma. Prvi vidljivi koraci za konsolidaciju organizacije KPI u Trstu, s kojom su bile povezane i organizacije u Istri, učinjeni su tek u lipnju 1943.¹³

Da bismo to bolje razumjeli, potrebno je uočiti da je fašistička diktatura toliko ograničila politički život KPI i aktivnost organizacija, zatvaranjem i progonom na tisuće kadrova, da su se mnoge organizacije potpuno raspale. Partijske su se organizacije svele na broj od tri do pet članova, i bile su gotovo ili potpuno međusobno izolirane. One su, kao takve, bile nesposobne da razviju neku aktivnost veću od uopćene propagande, koja je, uslijed političkih prilika, i kao takva bila ograničena.¹⁴

su talijanski karabinjeri uhapsili na okupiranom području oko Novog Mesta, kad je nastojao doći do Italije. Specijalni tribunal osudio ga je na 30 godina robije, gdje je i umro 1942. godine. Vidi: Zbornik dokumenata NOR-a, tom II, knj. 2, dokument 6.

¹¹ P. Secchia, n. dj., 166.

¹² P. Secchia, n. dj., 92 i 95; T. Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, 13.

¹³ M. Mikuž, n. dj., 15, navodi da su u to vrijeme u Trstu postojale različite grupe simpatizera koje su prikupljale članarinu (ulog — quota), a da se njihovo političko djelovanje »vršilo po raznim gostionicama« (citirao M. Mikuž prema: Arhiv Muzeja narodne osvoboditve, fasc. 535). Takvi sastanci održavani su i u Puli. No, to su bile gostionice čiji su vlasnici bili simpatizeri KPI i uopće antifašisti. Bez obzira na efikasnost, takva su mjesta bila najmanje sumnjiva policiji i komunisti su se mogli slobodno dogovarati o radu, prenijeti po koju informaciju i razmijeniti mišljenja. Vidi, npr., Giacomo Urbinz, Ricordi della resistenza a Pola (1941—1943), Pazinski memorijal, knj. 3, Pazin 1972, 33.

¹⁴ P. Secchia, n. dj., 94, navodi svjedočanstvo Antonija Roasija, jednog od prvih rukovodilaca KPI u Italiji nakon povratka iz Francuske u početku 1943, koji navodi da je u to vrijeme trebalo organizirati široku partijsku organizacijsku mrežu u tvornicama, selima, gradovima itd. s 10—15 članova kojima bi rukovodili gradski i provincijski partijski komitete.

Uz to je bilo potrebno i u zemlji stvoriti jedinstvenu frontu s ostalim antifašističkim snagama, kao što je učinjeno u inozemstvu između KPI i SPI i »Giustizia e libertà«¹⁵, te ga proširiti s drugim političkim snagama.¹⁶ To je bilo potrebno to više, što su se, probudene sve većom aktivnošću antifašističkih snaga, razmahale različite reakcionarne grupe, koje su pripremale državni udar i nastojale jedna drugu preduhitriti u pridobivanju širih narodnih slojeva.¹⁷

Zbog takvih političkih prilika akcioni program KPI od početka rata bio je ograničen u ciljevima: uništenje fašizma i prekid rata, u čemu se ni druge stranke nisu razlikovale. Istodobno KPJ poziva na sabotažne akcije u proizvodnji, ali bez ijedne riječi o klasnoj borbi. U tom smislu je KPI postigla velike uspjehe, posebno štrajkom u ožujku 1943. u Torinu i Milanu, koji je razvio široku frontu protiv rata i gladi. To je imalo i pozitivne posljedice za politički i organizacioni razvoj antifašističke borbe. Sama Partija postigla je veliki autoritet, te je broj članova narastao na nekoliko tisuća.¹⁸

Tek u travnju 1943. KPI je izdala prve direktive za osnivanje manjih oružanih grupa, koje su predstavljale temelj jedinica GAP.¹⁹ U svibnju 1943. Direkcija KPI u Italiji pozvala je iz Francuske svoje članove, koji su imali borbenu iskustva. Oni su nakon dolaska u kolovozu i rujnu zauzeli odgovorne političke i vojne funkcije.²⁰ Poziv na oružani ustanak uslijedio je 9. rujna 1943, uputio ga je Antifašistički komitet, koji su sačinjavali predstavnici triju stranaka i partija: KPI, SPI i Stranke akcije (Partito d'azione), a pozivao je u borbu protiv njemačkog okupatora.²¹

Ali ni tada nije došlo do općeg pokreta, jer su se mase teško odazivale u partizanske jedinice, dok su talijanske partije i drugi politički pokreti, osim KPI, i dalje oklijevali.²² A kad dolazi do osnivanja oružanih jedinica, ni tu nema jedinstva, jer gotovo svaka antifašistička stranka ima svoje oružane jedinice.²³

Takav proces opadanja i ponovnog jačanja snaga u KPI, i razvoj odnosa između antifašističkih stranaka i KPI, morao je imati odraza na članstvo KPI u Istri. Iz toga je nastao negativan odnos prema ciljevima NOP-a u Istri. No, s obzirom na takvo političko stanje u Italiji, KPJ i nije mogla ni smjela odustati od razvoja narodnooslobodilačke borbe u Istri pod svojim neposrednim rukovodstvom.

¹⁵ U prijevodu: »Pravda i sloboda«. Nešto kasnije od te je stranke nastala nova pod nazivom Partito d'azione (Stranka akcije).

¹⁶ P. Secchia, n. dj., 94.

¹⁷ T. Ferenc, n. dj., 16--18.

¹⁸ P. Secchia, n. dj., 95.

¹⁹ GAP — Gruppi d'azione dei Patrioti (Akcijske grupe patriota).

²⁰ P. Secchia, n. dj., 95.

²¹ Isto, 103.

²² Samo manje grupe Socijalističke stranke bile su aktivne u borbi. Stranka akcije, kaže P. Secchia, željela je staviti »vodu u vino komunista«. Ostali su bili a priori protiv svih akcija i za čekanje vjerujući da će završetkom rata biti sve riješeno (liberali, demokršćani i dr.). Vidi: P. Secchia, n. dj., 95 i 156.

²³ T. Ferenc, n. dj., 13.

U vrijeme kada se KPI našla u fazi konsolidacije, KPJ je već vodila uspješan oslobodilački rat u koji je uključila najšire slojeve i na ovom dijelu talijanskog državnog teritorija.

Radi uspješnijeg rada na pripremama općeg oružanog ustanka KPJ (KPS) je posredstvom Edvarda Kardelja inzistirala da organizacije KPI u Trstu i Slovenskom primorju dođu pod vodstvo KPS.²⁴ U cilju organiziranja zajedničke borbe, CK KPS poslao je u Trst svoje članove, npr. Oskara Kovačića, a kasnije i druge. Tome se suprotstavio Massola, inzistirajući na suradnji, ali uz uvjet da organizacije KPI i dalje rade po direktivama KPI. A istodobno CK KPJ inzistira na izgradnji partijske organizacije, jer da će to koristiti i KP Italije.²⁵ Interesantno da i Direkcija KPI izdaje proglas u kojem je naglasila da se slovenski narod junački bori za oslobodenje svoje domovine i za ujedinjenje »svoje izmučene zemlje«. ²⁶ No, KPI se time ne zalaže za sjedinjenje Primorja sa Slovenijom, jer ga nije ni smatrala slovenskim teritorijem.

Zbog takvih odnosa i jedna i druga Partija obavijestile su o tome Kominternu. Odgovor Kominterne oko sredine 1942. imao je takav smisao da je odobren rad KPJ u Istri i da kontrolu nad radom KPI treba vršiti KPJ, posredstvom koje KPI mora izvještavati Kominternu o svom radu. Zbog toga je Tito zahtijevao da E. Kardelj pošalje kopiju depeše toga sadržaja i Massoli, s tim da je primi na znanje i da u tom smislu postupi. Istodobno Tito nalaže CK KPS: »a vi nastojte da što intenzivnije radite na mobilizaciji stanovništva u Istri (što se sigurno odnosi na širi prostor od Istre, op. M. M.) i podizanju na toj teritoriji jednog općenarodnog ustanka«. ²⁷

Potvrdu takvog stava Kominterne nalazimo u njenoj depeši od 23. kolovoza 1942. upućenoj CK KPJ i CK KPS, a koja glasi: »Trebalo bi ustanoviti organizacijske jedinice KPS u starim talijanskim rejonima, gdje žive Slovenci i Hrvati — u Istri, Trstu i drugdje. Razvijanje partizanskog ustanka u tim krajevima nije samo potrebno, već također nužno [...]. Danas na žalost ništa ne znamo o stanju i radu talijanskih drugova, koji su kod vas [...] zašto oni ništa ne šalju preko vas [...]«. ²⁸

Da su dijalozi između KPI i KPJ bili vrlo teški, svjedoči i jedno Kardeljevo pismo Titu od svibnja 1942. u kojem ocjenjuje Massolin rad kao intrigantsku malograđanštinu, te da oni, tj. predstavnici KPI, na pomoć koju im pruža KPS u novcu i kadrovima, odgovaraju klevetama protiv KPJ, protiv CK, protiv Tita, protiv CK KPH i CK KPS. U istom pismu Kardelj navodi da su oni htjeli pridobiti kurira posredstvom naše Partije i Kominterni uputiti telegrame putem radija CK KPS protiv KPJ, vrbujući ljude za to, a da o svom radu nisu htjeli informirati Kominternu preko KPJ, jer da u nju nemaju povjerenja. ²⁹

²⁴ Zbornik dokumenata NOR-a, II/2, 29.

²⁵ Isto, 153.

²⁶ M. Mikuš, n. dj., 13.

²⁷ Zbornik dokumenata NOR-a, II/5, 166. Titovo pismo Kardelju od 1. kolovoza 1942. O odnosima s KPI vidi i Kardeljevo pismo I. L. Ribaru u Zborniku dokumenata NOR-a, II/5, 242, 74 i VI/2, 234.

²⁸ Prema M. Mikuš, n. dj., 14.

²⁹ Zbornik dokumenata NOR-a, VI/2, 234.

Slični dijalozi ne vode se između predstavnika KPI i predstavnika CK KPH, jer je Kardelj u ime KPJ zastupao i KPS i KPH, dok se stavovi o spornim pitanjima jednako odnose i na Slovensko primorje i na Istru.^{29a} Međutim, predstavnici KPH u Istri, odnosno Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje, traže način da se neposredno povežu s rukovodstvom KPI radi rješavanja pitanja koja su proizlazila iz međusobnih odnosa KPH i KPI u Istri i Rijeci. CK KPH, na početku lipnja 1942, ukazuje Okružnom komitetu na to da povoljan razvoj partizanskih organizacija u Istri i mogućnost brzog razvoja partizanskog pokreta zahtijeva njegovu posebnu pažnju, a što se tiče veza s KPI da se poveže sa CK KPS.³⁰ Direktnu vezu s KPI, posebno s rukovodstvom u Trstu, nastojali su uspostaviti i pojedinci i Mjesni komitet KPH u Rijeci, budući da članovi KPI u Istri i Rijeci nisu pristajali raditi po programu KPH na razvoju NOP-a. To se vidi i iz pisma Mjesnog komiteta za Rijeku od 6. srpnja 1942. Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje u kojem je naglašeno kao nužno da organizacije KPI u Istri surađuju s KPH »dok se ne uredi ostala pitanja«, te da ih njihovo rukovodstvo prisili na konkretne zadatke NOP-a i mobilizacije.³¹ Spominjanje »ostalnih pitanja« upućuje nas na sporna pitanja, koja su se javila u odnosima između predstavnika KPS i KPI, te su Okružni komitet i pojedini predstavnici KPH u Istri zbog toga tražili direktnu vezu s rukovodstvom KPI u Trstu, vjerujući da ono stoji na drugim pozicijama i da će utjecati na svoje članstvo u Istri. To potvrđuju i druga svjedočenja, koja govore da članovi KPI u Istri nisu imali povjerenja u jugoslavenske komuniste i uopće u ciljeve NOB-a, smatrajući da ona pokreće samo nacionalnu borbu, a ne proletersku revoluciju, te su se pozivali na to da nemaju direktive od svoga rukovodstva.³²

^{29a} Bilo je ipak i kontakata između predstavnika KPH i KPI na vrhu, ali tek od 1943. godine.

³⁰ Arhiv IHRPH, KP-266/62, 266/98 i 266/65.

³⁰ O partijskim organizacijama na Pazinišćini vidi *H. Burvić*, *Provala organizacije NOP-a 1942. godine na Pazinišćini*, Pazinski memorijal, knj. 3, Pazin 1972, 47—63, i *M. Mikolić*, *Istra 1943*, 56 s. bilj. 10.

³¹ Arhiv IHRPH, KP-266/142. Ovdje se navodi da je delegat Mjesnog komiteta za Rijeku u Istri, tj. Mario Špiler (jer drugoga u to vrijeme ovdje nije bilo), stupio u kontakt s delegatom KPI. Delegat KPI vjerojatno je bio Antonio Budicin, koji je M. Špilera i Miju Pikunića izdao fašističkoj policiji, kad su navodno njegovim posredstvom, pošli »na vezu« s odgovornim faktorima KPI u Trstu. Oni su bili uhapšeni u vlaku na putu za Trst kod stanice Herpelje-Kozina 6. rujna 1942. A. Budicin je prilično kontroverzna ličnost. Ranije je boravio u Sovjetskom Savezu kao član KPI. Ustanovivši da je on izdao Špilera i Pikunića, kao agent tajne fašističke policije (OVRA), bio je 1946. uhapšen i izveden pred sud u Rovinju. Uspio je međutim na za sada neobjašnjiv način pobjeći iz bolnice u Pazinu ili Labinu, kamo je bio upućen. To nas upućuje na tragove koji su mnogo zamršeniji od konstatacije da je bio agent OVRE. Danas, navodno, živi negdje u Latinskoj Americi.

U istom dopisu spominje se da je i »Omladinac pjesnik iz Žminja« — što se odnosi na Zvanu Crnju — uspostavio pojedine veze s KPI u Trstu i da je te veze »kao što mu je bilo rečeno« predao delegatu Mjesnog komiteta, tj. Mariju Špileru. Cijelo citirano pismo sastavljeno je, nema sumnje, na temelju Špilerovog izvještaja iz Istre.

Taj dokument objavio je (pod brojem 15) *I. Kovačić* u: *Prva istarska partizanska četa* (V. Antić — A. Čargonja — I. Kovačić), Rijeka 1972, 113.

³² *M. Pikunić*, Počeci organiziranog NOP-a u južnoj Istri, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, zbornik sjećanja, Beograd 1964, 320; *D. Sepić*, n. dj., 240, prema Istra i Slovensko primorje, zbornik, Beograd, 1952, 265—267; *M. Mikolić*, n. dj., 63—64; *A. Bressan* —

Uz to, kao rezultat općeg stanja u KPI, ni organizacije KPI u Istri nisu bile ni kadrovski jake ni brojne, budući da je fašizam desetkovao i njihovo članstvo. A one grupe koje su i postojale bile su međusobno politički i organizacijski vrlo izolirane,³³ i neke od njih bile su zadojene šovinizmom pod krinkom internacionalizma i sekaštvom.³⁴ A vezivati se za rješenje nacionalnog pitanja proleterskom revolucijom u Italiji, što je naglašavala KPI, bilo je politički nerealno, s obzirom na opće prilike u Italiji, što je vrijeme i potvrdilo. No, takav je teoretski stav mogao biti baziran i na ranijim stavovima Kominterne o oslobodilačkim pokretima protiv nacifašizma koji su odbacivali pomisao o proleterskim revolucijama kakva se de facto provodila u Jugoslaviji.

Činjenica je ipak da je osnovni nesporazum između KPJ i KPI bilo pitanje teritorijalnih rješenja već u toku rata, tj. sjedinjenje Istre i Slovenskog primorja s Hrvatskom, odnosno Slovenijom. Čak i kasnije, kad je došlo do određenih sporazuma o suradnji u oružanoj borbi, to je pitanje ostalo otvoreno i KPI se nikada nije decidirano izjasnila za sjedinjenje tih krajeva s matičnom zemljom.

Stav KPI 1943, u vrijeme kad je ona postajala velika snaga u političkom životu Italije i u oružanom otporu, bio je da treba i dalje u cilju »zajedničke borbe demokrata i talijanskih, slovenskih i hrvatskih anti-fašista protiv Nijemaca i fašista: odgoditi do poslije pobjede svaku

---

L. Giuricin, Fratelli nel sangue, Rijeka 1964, 84; *G. Urbinz* u svojim sjećanjima, n. dj., 31, navodi da Edoardo Dorigo uopće nije bio član KPI već da se umiješao među članove »budući da je bio u sekciji III internazionale u Puli poslije kongresa u Livornu 1921«. Međutim svi ga tadašnji politički radnici u Puli nazivaju komunistom ili poznatim komunistom (*M. Pikunić*, *J. Matas*, *F. Debeuc* i dr.), te je to tako ušlo i u literaturu. No, ni Urbinz ničim ne argumentira svoje navode, a sam tada nije bio član KPI. O tim prvim kontaktima s predstavnicima KPI u Istri izvještavao je i *Josip Maras*. Tako npr. u svom političkom izvještaju Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje 12. studenog 1942. govori o Labinu i kaže za ovdašnje članove KPI: »Oni tumače drugovima koji pripadaju njima da ćemo ih mi upropastiti jer da mi jako forsiramo rad na osnivanju NOO-a, sa omladinom itd. Uspio sam organizaciju u Šumberu pridobiti za našu stranu i tražili su rascjep sa talijanskom KP ako budu kočili rad i tako se držali prema Narodnooslobodilačkoj borbi [...]. Ja sam izjavio da smo spremni na pregovore u pogledu zajedničke suradnje na ovom terenu, a ako oni nisu spremni da surađuju s nama, onda neka nam prepuste njihove organizacije, koje imaju. Ako to neće mi ćemo ići našim putem i mimo talijanske KP« (objavio Ivo Kovačić, Građa za historiju NOP-a u Istri u drugoj polovici 1942. u: *V. Antić — A. Čargonja — I. Kovačić*, Prva istarska partizanska četa, Rijeka 1972, str. 127—128, dok. 21).

Stav članova KPI u Istri potvrđuje i konstatacija, koju su dali talijanski predstavnici na Prvoj oblasnoj konferenciji SKOJ-a za Istru u selu Račice nedaleko Buzeta 29. XII 1943. Ovdje je raspravljano, pored ostalog, i o pokretanju talijanske omladine u NOB. Konstatirano je da su talijanske omladinske mase u gradovima Istre ostale po strani zbog oportunističkog djelovanja drugova Talijana, te je i omladina shvaćala NOB kao »borbu za slavizam osjećajući se nacionalno ugroženim« ili drugim riječima da se talijanska omladina ne može boriti za nacionalno oslobođenje Hrvata »a poslije i sama biti nacionalno ugrožena«, i da zbog toga izjavljuje da se neće boriti »pod nikakvom drugom, ako ne pod crvenom zastavom«. (Vidi izvještaj Povjereništva Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Istru Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku od 2. siječnja 1944, Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, sv. II, knj. II/1944, Beograd 1960, str. 223 i 225. Original izvještaja u Arhivi IHRPH, SKOJ-29/3147.)

³³ *P. Sp. ano*, Storia del Partito comunista italiano, Torino 1973, 57.

³⁴ Istra i Slovensko primorje, 390.

diskusiju i svako rješenje koje se odnosi na granična pitanja; surađivati radi rješenja tih pitanja poštujući nacionalna prava svakog naroda i prema zahtjevima bratstva i suradnje između graničnih naroda [...]».³⁵ Takvo različito traženje rješenja konačnih ciljeva oslobodilačke borbe borbe u Istri utjecalo je negativno na mobilizaciju talijanskog stanovništva i radništva u NOP i time bitno na razvoj NOP-a u Istri uopće, sve do kapitulacije Italije i njemačke ofenzive na Istru u listopadu 1943. U svibnju 1943. Ljubo Drndić piše da je u Puli rad ograničen jer da talijanski komunisti odbijaju da se priključe NOP-u pod rukovodstvom KPH i napominje: »Čak moramo s njima da vodimo žučne diskusije [...]».³⁶

A Lovro Milenić izvještava 6. kolovoza 1943. u vezi s uključivanjem Talijana u NOP: »Treat će mnogo napora i taktike da ih se pridobije za liniju Partije i NOB-e [...]«, te da se to »uglavnom odnosi na centar [...]».³⁷ Ovom pitanju je Partijsko rukovodstvo za Istru 25. i 26. kolovoza 1943. posvetilo poseban sastanak, zahtijevajući da se već raščisti s grupom oportunistima u talijanskoj Kompartiji.³⁸ Međutim, već na početku rujna 1943. oni pišu da se stanje mijenja i da »drugovi KP Italije [...] pomalo shvaćaju da je linija NOB-e pravilna i moguća».³⁹ Tada, naime, u vrijeme pada Mussolinija, nov pečat radu KPI u nekim mjestima u Istri, npr. u Rovinju, dali su oni članovi KPI koji su se upravo vratili iz talijanskih zatvora, gdje su se sretali s mnogim komunistima slovenske i hrvatske nacionalnosti. To je osobito bilo uočljivo u času kapitulacije Italije.⁴⁰

Franjo Nefat iz Pule, koji je bio u jednom od talijanskih zatvora, sjeća se da je pred izlazak iz zatvora dobio uputu da se nakon povratka u Pulu odmah poveže s KPJ koja vodi oružanu borbu protiv Nijemaca i fašista.⁴¹

Činjenica je da su se talijanski komunisti u Istri i uopće Talijani Istre masovnije priključili NOP-u tek poslije kapitulacije Italije i njemačke ofenzive na Istru u listopadu 1943. Tada neki članovi KPI postaju članovima KPH, ali se, kako se čini, osnivaju i organizacije KPI od onih članova koji aktivno surađuju s NOP-om.⁴²

Međutim, pitanje nacionalnog oslobođenja i sjedinjenja Istre i Slovenskog primorja s Hrvatskom, odnosno Slovenijom, ostalo je i dalje otvoreno i među lokalnim predstavnicima i u rukovodstvu KPI, štoviše u još oštrijem obliku.

³⁵ Luigi Longo, I comunisti hanno sempre difeso l'italianità di Trieste, *Rinascita*, 1953, broj 12, 651—656, citirao P. Secchia, n. dj., 349.

³⁶ Arhiv IHRPH, KP-269/476; citirao i M. Mikolić, n. dj., 64.

³⁷ M. Mikolić, n. dj., 64. — To se odnosilo na Rovinj.

³⁸ V. Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, 67; M. Mikolić, n. dj., 67.

³⁹ V. Antić i M. Mikolić u bilj. 38.

⁴⁰ Vidi o tome, npr., Giorgio Privileggio, Memorie dell'antifascismo e della Resistenza, *Quaderni III*, (Centro di ricerche storiche), Rovinj 1973, 377—378.

⁴¹ Izjava data autoru. Pismena izjava u fundusu memoarske građe Muzeja narodne revolucije Istre u Puli.

⁴² M. Mikolić, n. dj., 64—65.

Uskoro, naime, poslije kapitulacije Italije, uslijedile su Odluke NOO-a za Istru, OF-a Slovenije, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju s Jugoslavijom tih i drugih krajeva koji su Rapallskim ugovorom bili pripali Italiji. A te su odluke uslijedile nakon što su narodne snage u općem ustanku srušile talijansku upravu i uspostavile NOO-e i teritorij branile svojom Narodnooslobodilačkom vojskom kao dijelom NOV Jugoslavije. Istodobno su rukovodeći predstavnici KPI u Trstu ubrzali nastojanja za konkretniju kolaboraciju između dviju Partija i »između talijanskih i slovensko-hrvatskih formacija«, i to iz dva osnovna razloga: da se olakša veća mobilizacija talijanskih antifašističkih snaga i »za osvjetljavanje općih političkih problema i za rješenje problema Krajine koji su uzbuđivali i koji uzbuđuju julijske narodne mase; da se spriječe sa zauzetih pozicija rješenja političkog uređenja Krajine [...]«⁴³. KPI je, dakle, požurila da spriječi gotov čin izvojevan snagom revolucije narodnih masa predvođenih Komunističkom partijom Jugoslavije. Time je bila u punoj suprotnosti sa svojim izjavama o pravu naroda na samoopredjeljenje do otcjepljenja.

Trećeg studenog 1943. Luigi Longo-Gigi pisao je u vezi s odlukom OF-a Slovenije: »Sa slovenskim partizanima imamo velike političke i vojničke poteškoće [...]. KP Slovenije je dozvolila OF-i da proglasi aneksiju Trsta Sloveniji. Mi mislimo da je za sada dovoljna politička akcija na bazi prava samoopredjeljivanja naroda do otcjepljenja, koja vrijedi za svaku nacionalnost. Prihvatanje slovenskog prijedloga [...] nas bi stavilo u tešku situaciju u Talijanskom nacionalnom frontu i osujetilo bi dobro razvijena nastojanja u organizaciji talijanskih partizana u mletačkoj regiji.« Zatim navodi incidente koje su izazvali slovenski partizani s talijanskim partizanima (oduzimanje nacionalne zastave i nametanje oznaka i simbola, forsirana mobilizacija Talijana u slovenske jedinice itd.) i naglašava: »Smatramo potrebnom hitnu intervenciju kod slovenskih prijatelja u cilju osvjetljavanja političkih pitanja i obostranih odnosa. Mi ćemo također intervenirati [...].« Do daljnega, Longo preporuča »drugovima na terenu«, tj. članovima KPI, da prihvate ove stavove rukovodstva: »1. odvratiti sada odluku o aneksiji Trsta; 2. zahtijevati pravo i potrebu da naši bataljoni na sada okupiranom teritoriju između Cividale i Gemona⁴⁴ ostanu pod talijanskom komandom [...]«⁴⁵. O tome je Direkcija KPI za sjevernu Italiju pisala 6. listopada 1943. CK KPH, kao odgovor na pismo od 20. kolovoza 1943, i na znanje Federaciji KPI za Trst potvrđujući svoj stav o partijskim organizacijama u centrima s miješanim stanovništvom, slovenskim i hrvatskim, te o sjedinjenju Trsta sa Slovenijom. U tom je pismu, uz ostalo, navedeno: »Dakako mi smatramo, bez obzira na ovaj opći stav, da je pravilna parola 'Slovenija slobodna i ujedinjena'. A.i ne vidimo koja je to za vas nužda da bez drugog tražite aneksiju Trsta. Također i za Trščane vrijedi princip samoopredjeljenja i za sada je preuranjeno dati konkretnu parolu [...]«⁴⁶.

⁴³ P. Secchia, n. dj., 165.

⁴⁴ Cividale del Friuli, slovenski Čedad, grad uz rijeku Natisone (Nadiža). Gemona, također grad u pokrajini Friuli, istočno od rijeke Tagliamento.

⁴⁵ Citirano prema P. Secchia, n. dj., 183—184.

⁴⁶ P. Secchia, n. dj., 360.

O tome je bio obaviješten 3. studenog 1943. i Togliati, koji se tada još nalazio u Moskvi.⁴⁷

Toga stava držala se i KPI u Trstu i trudila se da izbjegne međusobnu polemiku »nastojeći skrenuti pažnju slovenskim komunistima na njihove preokupacije s obzirom na njihove pozicije u CLN⁴⁸ i među talijanskim masama Julijske krajine. Oni su inzistirali da slovenski komunisti ne nastave rad van njihove organizacije, te da surađuju s njima kao članovima KPI [...].⁴⁹

Jedan od vodećih talijanskih komunista Giordano Pratalongo-Oreste pisao je da je osnovna poteškoća »bila u tome što KPI nije mogla prihvatiti integralnu inkorporaciju Julijske krajine Jugoslaviji i u svemu i za sve predrediti se KPS [...].⁵⁰

U daljnjem pristupu teritorijalnom rješenju KPI, ili dio njenog rukovodstva, polazila je od činjenice da postoje tri nacionalnosti u Julijskoj krajini: slovenska, hrvatska i talijanska, te je i za talijansko stanovništvo zahtijevala primjenu prava na samoopredjeljenje. Takvo rješenje nije tražila ad hoc, već za »sutradan, u uvjetima koji će najviše odgovarati općim interesima [...].«. Nudeći takvo rješenje, a znajući da će i u najidealnijim uvjetima ostati s jedne i druge strane granice »mali nacionalni nukleusi«, KPI je naglašavala da će trebati, u tom slučaju, tražiti garanciju za sve nacionalne grupe i njihova prava.⁵¹ Pri tome se treba podsjetiti da su OF Slovenije, NOO za Istru, ZAVNOH i AVNOJ, polazeći upravo od te spoznaje, odnosno od spoznaje da u tim krajevima postoje autohtone talijanske etničke grupe kao manjine, donijeli odgovarajuće Odluke o njenim pravima na slobodni razvitak nacionalnog bića.

Za razliku od buržoaskih nacionalista, stav KPJ prema talijanskom nacionalnom biću, odnosno prema zahtjevu za sjedinjenjem tih krajeva s Jugoslavijom, zasnivao se na povijesnim razlozima i na demokratskim principima o nacionalnosti, te na pravu naroda o samoopredjeljenju, vodeći računa o tome »da je imperijalistički sistem dominirajuće nacije spriječio slobodan razvitak slovenskog stanovništva ili ga je žestoko odnarodio«. ⁵²

Najviša predstavništva narodne vlasti Hrvatske, Slovenije i Jugoslavije donijela su takve odluke i suprotstavila ih tadašnjem društveno-političkom sistemu u Italiji, a ne demokratskim snagama talijanskog naroda. KPJ se u svojoj polemici s rukovodiocima KPI pozivala na razgovore o sporazumu između dva rata, na marksističko-lenjinistički koncept, tj. da se nacionalni problemi riješe na osnovama revolucionarnih interesa,

⁴⁷ Isto, 183—184.

⁴⁸ CLN — Comitato di liberazione nazionale (Komitet — odbor nacionalnog oslobođenja).

⁴⁹ P. Secchia, n. dj., 167.

⁵⁰ Isto, 169.

⁵¹ Isto, 168.

⁵² Mario Pacor, *Confine orientale*, Milano 1964, 209.

suprotstavljajući se snagama koje su predstavljale imperijalizam i reakciju.⁵³

Očito je da je KPI imala identičan stav i prema odlukama OF Slovenije i prema Odlukama ZAVNOH-a.

U Brgudcu, na istarskom Krasu, održano je 10. i 11. prosinca 1943. Prvo partijsko savjetovanje za Istru, na kojem su bili i predstavnici KPI u Trstu Vincenzo Gigante-Ugo. Tu se, uz ostalo, raspravljalo o položaju talijanske etničke grupe u Istri u vezi s Odlukama ZAVNOH-a i AVNOJ-a, te o potrebi uključivanja talijanskih komunista u NOP Istre pod rukovodstvom KPH itd.⁵⁴

Predstavnici KPI su i na tome skupu izrazili stav da su Odluke o sjedinjenju Istre s Hrvatskom preuranjene i pogrešne.⁵⁵

U svom pismu od 5. siječnja 1944, upućenom Centralnom komitetu KPH, Sekretarijat KPI navodi da te Odluke bûde »šovinističke tendencije u dvama narodima koji zajedno žive, otežava potrebnu međusobnu suradnju među njima i borbeno jedinstvo u borbi za istjerivanje njemačkih invazora i njegovog fašističkog saveznika, koji jest i mora biti u sadašnjem času bitni napor sveukupne naše političke djelatnosti [...]«. ⁵⁶

Sekretarijat KPI u tim Odlukama nije vidio »praktične koristi« za teritorij koji je ionako »po NOV okupiran«. Kad bi to osjetio neophodnim za razvoj NOP-a, KPI bi izrazila spremnost žrtvovati »neke sporedne interese« KPI. Uz to, Sekretarijat KPI smatra da će »takva službena i definitivna deklaracija o aneksiji Istre Hrvatskoj remetiti dobre odnose i suradnju između Talijana i Hrvata«, te »predstavljati dobar udarac« jedinstvu svih antifašističkih talijanskih nacionalnih snaga, koje je došlo do izražaja u CLN, i prestižu KPI u tim komitetima.⁵⁷

U biti radilo se o »principijelnoj opoziciji aneksiji svih krajeva Hrvatskoj i Sloveniji«. ⁵⁸ budući da je KPI smatrala da stavovi o političkim pitanjima Istre moraju biti izraz dviju partija u Istri. Ali i zato što je KPI smatrala nužnim i dalje agitirati među talijanskim stanovništvom Julijske krajine za daljnje postojanje jedinstvene nacionalne fronte s drugim talijanskim strankama protiv fašizma, te kao samostalni subjekt surađivati s NOP-om.

To je u krajnjoj liniji moglo koristiti NOB-u s obzirom na oružanu borbu protiv nacifašizma. Ali se ipak ne može tvrditi da je borba talijan-

⁵³ Isto, 210. Pacor nastavlja svoje razmatranje i kaže: »Sigurno je da bi dosljedni jugoslavenski komunisti, između jedne monarhističke i reakcionarne Jugoslavije i jedne revolucionarne Italije, izabrali Italiju; bez obzira što bi mnogi Slovenci i Hrvati Julijske krajine, iako su pristali uz pokret otpora, bili izabrali svakako Jugoslaviju, kao što su s druge strane npr. »bijeli Slaveni« — kako su se ovdje nazivali buržoaski nacionalisti — iskreno izabrali poslije 1945, radije buržoasku Italiju nego socijalističku Jugoslaviju.«

⁵⁴ Opširnije o Prvom partijskom savjetovanju za Istru pisao sam u još neobjavljenom referatu podnijetom na tu temu na skupu Čakavskog sabora »Buzetski dani« u Buzetu, rujan 1974.

⁵⁵ Vidi pismo Oblasnog komiteta KPH za Istru CK-u KPH od siječnja ili veljače 1944. u Arhivu IHRPH, KP-42/2894 i pismo Sekretarijata KPI od 5. siječnja 1944. CK-u KPH, na i. mj. KP-31/2051.

⁵⁶ Arhiv IHRPH, KP-31/2051.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

skih komunista »protiv talijanskih neprijatelja vaše stvari najefikasnija, jer se pokazuje kao najmanje zainteresirana«⁵⁹ i istodobno prešućivati pitanje za koje je većina istarskoga i slovensko-primorskog stanovništva zainteresirana. Prešućivati to pitanje, a ne uvjeriti organizacije i članove KPI da su ti krajevi hrvatsko-slovenski nacionalni teritorij, značilo bi prepustiti drugim snagama, makar bile i antifašističke, da slobodno rade u potpuno suprotnom smjeru od NOP-a, baveći se i nacionalnim i teritorijalnim pitanjima.

Poslije pada Mussolinija objavljene su »Orijentacije republikanaca i Partije akcije« Gianija Stuparicha. U njima se navodi da agresivni nacionalizam, bilo slavenski bilo talijanski, predstavlja »smrtnu opasnost za evropski mir«. »Orijentacije« se zato zalazu da se prizna ista nacionalna egzistencija Slovincima Julijske krajine na osnovama potpune kulturne autonomije, jer: »Ne može se voljeti domovinu protiv istine i pravde [...]«, dok je »egzistencija Talijana Julijske krajine [...] osigurana njenim političkim jedinstvom s talijanskom državom«.⁶⁰

I novine »Corriere istriano« u Puli pisale su tada o garancijama nacionalnih prava, ali uvijek polazeći od pretpostavke granice na Alpama i Kvarneru.⁶¹

KPI smatra još i 1943. da teritorijalno pitanje treba ostaviti za kraj rata, budući da se još uvijek ne zna kakvo će društveno-političko uređenje definitivno biti uspostavljeno u Italiji, a kakvo u Jugoslaviji, te da će se tek nakon toga stanovništvo Julijske krajine moći lakše odlučiti za demokratskiju državu.⁶²

Zbog toga KPI predlaže da se nastavi zajednička oružana borba s ovim ciljevima:

»1. Zajednička borba Hrvata, Slovenaca i Talijana protiv nacionalističkih i fašističkih okupatora naših zemalja za istjerivanje svim sredstvima iz naših krajeva i zemalja.

2. Uzajamno potpomaganje Hrvata, Slovenaca i Talijana u borbi za nacionalno oslobođenje da bi svaki pojedini narod ostvario svoje jedinstvo i nacionalnu slobodu.

3. Pravo na samoopredjeljenje svakog pojedinog naroda i svake narodne manjine sve do otcjepljenja od državne zajednice, kojoj je do sada pripadao.

4. Narodnim manjinama, koje bi po svršetku rata iz bilo kojeg razloga ostale uključene u državni sastav drugih nacionalnosti, bit će dane najšire narodne slobode [...].«⁶³

Gotovo identičan tekst kao političku platformu, koju je trebalo u obliku proglasa uputiti stanovništvu Istre i Slovenskog primorja, dostavila je Federacija KPI u Trstu Oblasnom komitetu KPS za Slovensko primorje i Oblasnom komitetu KPH za Istru.⁶⁴

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ *M. Pacor*, n. dj., 181.

⁶¹ Isto, 182.

⁶² Arhiv IHRPH, KP-31/2051.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Arhiv IHRPH, KP-42/2883. U naslovu originala piše: Obl(asnom) komitetu Julijske krajine KPS — Pokrajinskom komitetu Istre KPH.

Ti stavovi ne predstavljaju gotovo ništa novo u odnosima između KPI i KPJ, s obzirom na razvoj i ciljeve NOP-a u Istri i Slovenskom primorju. Nov, odnosno jasniji, jedino je onaj dio u tome pismu u kojem se govori o organizacionom postavljanju odnosa između dviju Partija. No, zbog nedostajanja drugih izvora ne znamo jesu li ti stavovi uopće prihvaćeni i provedeni u život. U vezi s tim odnosima stavovi Sekretarijata KPI bili su:

»1. Sva mjesta u Istri koja su pod vojnom kontrolom naših vojnih jedinica prelaze i pod pol(itičku) i org(anizacionu) kontrolu vaše Partije.
2. Za mjesta koja su pod kontrolom Nijemaca i fašista postupit će se po ovom postupku:

a) Zone i sektori sa kompaktnim hrv(atskim) nacionalnim sastavom prelaze pod org(anizacionu) i pol(itičku) kontrolu vaše Partije. Za talijanska jezgra koja se event(ualno) nalaze u tim područjima moći će se stvoriti, ako se ukáže potreba, spec(ijalne) radne komisije za rad među Tal(ijanima), koje će morati raditi po direktivama vaših org(anicacija) i održavati vezu s obližnjim organizacijama Talijanske KP u pitanjima koja bi imala pretežno talij(anski) karakter.

b) Zone i područja sa kompak(nim) tal(ijanskim) nac(ionalnim) sastavom stoje pod pol(itičkom) org(anizacionom) kontrolom tali(janske) P(artije). Za ona hrv(atska) jezgra koja bi se našla na ovim područjima izgrađiće se spec(ijalne) radne komisije za rad među Hrvatima, s kojima će rukovoditi tal(ijanska) P(artija) ali će ona održavati veze sa hrv(at-skom) P(artijom) za sva pitanja spec(ijalno) hrvatska.

c) Uzevši u obzir važnost koju sva istar(ska) pok(rajina) ima za vas i da bi vam dali mogućnost brze intervencije i kod tal(ijanskih) org(anicacija), naša P(artija) je voljna da imenuje kod vaše ist(arske) org(anicacije) svog predstavnika preko koga i s njegovom saglasnošću će vaša organ(izacija) moći intervenirati uvijek kada se bude ukazala potreba i za sva pitanja kod tal(ijanskih) organizacija.

3. U Istri iz prakt(ičnih) razloga što većeg vojničkog iskorištenja sve talij(anske) partizanske formacije radit će pod vašim rukovodstvom. Mi tražimo samo to da one djeluju kao talij(anske) formacije, da bi se što bolje podvuklo učešće Talijana u oslob(odilačkoj) zajedn(ičkoj) borbi i bratstvo koje postoji između Hrv(ata) i Tal(ijana) protiv Nijemaca i fašista.«⁶⁵

Uspoređujući stavove i ocjene jedne i druge strane, tj. KPI i KPJ (KPH i KPS), možemo zaključiti da je dijalog bio neprekidan i vrlo težak. Što se tiče stavova KPI, možemo slobodno reći da je ona u biti bila za očuvanje teritorijalnog integriteta Italije (zajedno s Julijskom krajinom), uz moguću ispravak granica u poslijeratnom dijalogu s KPJ.

Potpuno je shvatljivo što se KPI bori za prestiž u talijanskom pokretu otpora i u CLN-ima, te da i tu pronalazi opravdanje za neprihvatanje Odluka OF Slovenije, ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Ali njeni stavovi gledani u kontinuitetu nikad i nisu bili drukčiji, osim što su bili dekla-

⁶⁵ Arhiv IHRPH, KP-31/2051 (iz pisma Sekretarijata KPI od 5. I 1944) vidi bilj. 55.

rativni u dijalogu s KPJ. To potvrđuje i potpisivanje zajedničke izjave predstavnika lijevih antifašističkih stranaka u Lyonu 3. ožujka 1943. U toj izjavi, koja predstavlja zajednički politički nastup, najavljena je »priprema narodnog ustanka« i »oružane partizanske akcije«, a posebno je naglašeno: »poštivanje nacionalne nezavisnosti svih naroda [...]«, te »poštivanje suverenosti i integriteta nacionalnog teritorija« (kurz. M. M.).

Poznato je da građanske stranke i socijalisti nisu nikad priznavali Slovincima i Hrvatima Julijske krajine pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja. Potpisujući tu izjavu, KPI se u odnosu na ovo pitanje suglasila s ostalima, jer naglašeni integritet nacionalnog teritorija podrazumijeva teritorij u okviru rapallskih granica.⁶⁶

Da se u Istri nije razvio NOP pod vodstvom KPJ, da se tu nisu osnovale organizacije KPH i da nisu utemeljene partizanske jedinice NOV, te da se možda jače razvio pokret otpora pod vodstvom CLN, a s obzirom na cjelokupni vojni i politički razvoj, pitanje sjedinjenja Istre s Hrvatskom vjerojatno ne bi bilo riješeno ili bi bilo rješavano na sasvim drugi način. U tome je ispravnost politike KPJ za usmjerenje NOP-a i u Istru uz istodobno isticanje njenog oslobođenja.

Nakon kapitulacije Italije rukovodstvo KPI u Trstu u Istri se više zalaže za međusobnu suradnju da bi spriječilo rješavanje teritorijalnih pitanja sa stečenih pozicija, iako je te pozicije zauzelo hrvatsko i slovensko stanovništvo ovih krajeva, a ne neka druga vojska.⁶⁷ S tim u vezi čini se da su u Istri boravili Giordano Pratolongo, Marino Solieri, Vincenzo Gigante-Ugo i drugi.⁶⁸ V. Gigante je sudjelovao i u radu Prvoga partijskog savjetovanja za Istru, u Brغدcu 10. i 11. prosinca 1943, kad se žestoko zalagao za cjelokupnost stavova Sekretarijata KPI, a istodobno i za zbijanje redova Hrvata i Talijana radi pobjede nad nacifašizmom u Istri. On je u Istri ostao duže i uređivao list »Il nostro giornale« (Naš dnevnik), što je bila jedna od intencija KPJ i rezultat međusobnih dogovora s KPI.⁶⁹

U tim međusobnim kontaktima Oblasni komitet KPH za Istru potvrdio je princip zajedničke borbe Hrvata i Talijana, jer to nikad i nije bilo u pitanju. Čini se da se suglasio i s osnivanjem posebnih organizacija

⁶⁶ T. Ferenc, n. dj., 15—16.

⁶⁷ Vidi P. Secchia, n. dj., 166. Na istom mjestu Secchia se osvrće i na Odluku NOO-a za Istru, odnosno ZAVNOH-a, i smatra da je partizanska vojska nametnula hrvatsku upravu, a da nase nisu bile konzultirane, te da se nije vodilo računa o volji stanovništva talijanskog govornog jezika. — Vidi i bilj. 43.

⁶⁸ P. Secchia, n. dj., 353.

⁶⁹ Vincenzo Gigante-Ugo ostao je u Istri sve dok nije 1944. pozvan u Trst da zamijeni Luigija Frausina koji je bio uhapšen. I on sam je bio uskoro uhapšen i vjerojatno je izgubio život u nacističkom logoru Rižarna (ljuštionica riže) San Saba u Trstu. Vidi Paolo Sema, n. dj., 246.

Prema mišljenju mnogih Gigante je kasnije u potpunosti prihvatio liniju NOP-a kao i mnogi drugi Talijani. To se može zaključiti iz mnogih uvodnih članaka u listu *Il nostro giornale*, a koje je on vjerojatno, kao glavni urednik, pisao. Još decidiranije su pisali u korist sjedinjenja Istre s Hrvatskom u smislu odluka ZAVNOH-a i AVNOJ-a Andrea Casassa (Andrej), Francesco Marchi i drugi.

KPI, jer je na sastanku Partijskog rukovodstva za Istru, prema izvještaju Mate Kršulja CK-u KPH od 18. XI 1943, formirano »talijansko rukovodstvo«. ⁷⁰

A činjenica je da su u principu u NOO-e uključivani i Talijani. Tako je jedan Talijan bio član Oblasnog NOO ⁷¹, a jedan vijećnik ZAVNOH-a. ⁷²

Polemike o ovdje naglašenom osnovnom pitanju nikad nisu prestale, iako je u pogledu toga postignut sporazum na vrhu. To proizlazi i iz citiranog izvještaja Oblasnog komiteta KPH za Istru CK-u KPH od 10. veljače 1944. u kojem se navodi da se nastoji uspostaviti veza s rukovodstvima KPS i KPI radi rasprave »u vezi s radom među talijanskom manjinom u Istri, gdje je rad, poslije hvatanja veze s naše strane sa zdravim elementima, izolacijom starih komunista, oportunističkih, krenuo s mrtve točke«. ⁷³ Što je okupljanje talijanske etničke grupe u NOP pojačano 1944. Oblasni komitet KPH za Istru pripisuje dolasku u Italiju i djelovanju Palmira Togliattija Ercolija, ⁷⁴ a to je nesumnjivo točno.

U svemu tome vrlo je važno naglasiti da odnosi između KPI i KPJ, bez obzira na nespornosti, nisu nikad prekinuti, već da su jačani na planu zajedničke borbe protiv Nijemaca i fašista. Tako je oko sredine 1944. došlo do suglasnosti o vođenju zajedničke borbe i o neraspravljanoj graničnoj problematiki.

Od početka 1944. u stalnom je kontaktu s rukovodstvom KPI u Milanu, kao povjerenik KPJ, Anton Vratuša-Vran, ⁷⁵ koji je dolazio i u kontakt

⁷⁰ Arhiv IHRPH, KP-29/1827. U rukovodstvo su, osim V. Gigantea, ušli: Augusto, »koji se duže zadržava pri OK Primorje«, Marino, vjerojatno Solieri, »dosadašnji član MK Rijeka«, jedan skojevac Talijan (čije ime nisam uspio identificirati) i »dvojica naših drugova koji dobro govore talijanski«, čija imena također nisam uspio identificirati, ali jedan od tih mogao je biti i Franjo Debeuc, koji je u prosincu 1943. poslan na politički rad u Pulu. Nije poznato koliko je dugo i je li uopće to rukovodstvo funkcioniralo. Debeuc je uskoro u Puli teško ranjen u bombardiranju, te je morao na liječenje. Za druge, osim za Gigantea, nije nam ništa poznato.

⁷¹ Arhiv IHRPH, KP-32/2118, Izvještaj Oblasnog komiteta KPH za Istru CK-u KPH od 10. veljače 1944.

⁷² Prvi vijećnik ZAVNOH-a, Talijan iz Istre, bio je Giuseppe Pino Budicin.

⁷³ Vidi bilj. 71. To, vjerojatno, proizlazi iz izvještaja Franje Debeuca iz Pule. U jednom, naime, pismu autoru 8. srpnja 1968. na autorov upit piše o slabom radu starih komunista članova KPI i aktivnosti omladine. SKOJ je imao posebni zadatak da mobilizira i talijansku omladinu, koja se u borbi mora uvjeriti »da nema govora o nacionalnom izrabljivanju« (vidi cit. izvještaj Povjereništva SKOJ-a za Istru u bilješki 32). Već krajem ožujka 1944. u *Il nostro giornale* pojavljuju se članci koji govore u prilog nepovredivog prava istarskih Hrvata i protiv onih koji su »pod utjecajem antislavenske propagande, koju je fašizam aplicirao na širokom opsegu« (*Il nostro giornale*, broj 8, str. 4, od 30. ožujka 1944). Vidi u tom broju naslove: Contro la reazione veste democratica i Vecchie soppassate mentalità. Bilo je i onih članova KPI koji su do kraja branili stavove KPI u odnosu na odluke ZAVNOH-a i AVNOJ-a, ali su isto tako do kraja bili u NOP-u na programu zajedničke borbe protiv njemačkog okupatora. Tako npr. prof. De Simone, koji je, prema sjećanjima mnogih (npr. Marija Jedrejčića), na kraju rata izjavio da je svoju zadaću ispunio i da se vraća u svoju domovinu tj. Italiju. Bio je rodom iz Napulja.

⁷⁴ Arhiv IHRPH, KP-35/2337, Izvještaj Oblasnog komiteta KPH za Istru CK-u KPH od 24. svibnja 1944.

⁷⁵ Dr. Anton Vratuša-Vran, kao predstavnik KPJ pri KPI u sjevernoj Italiji i CLN za sjevernu Italiju, koristio se za svoga boravka tamo s više ilegalnih imena: prof. Urban,

s CLNAI.⁷⁶ Četvrtog travnja i 7. svibnja 1944. došlo je do susreta delegacija dviju Partija. Bio je postignut i vojni sporazum između glavne komande brigade »Garibaldi« i komande IX korpusa NOVJ.⁷⁷ Gotovo u isto vrijeme, odnosno 8–9. lipnja 1944, u Milanu Anton Vratuša i Franjo Štoka-Rado, kao službena misija OF i KPS vode pregovore s CLNAI. Nakon toga je, 10. lipnja 1944, CLNAI uputio stanovništvu Julijske krajine apel, pozivajući ga »u borbu protiv nacista u oružanom bratstvu sa Slovencima i Hrvatima«.⁷⁸ Samo nešto ranije, ali sigurno u skladu s tim dijalozima, u Istri je formiran partizanski talijanski bataljon »Pino Budicin« koji je ušao u sastav Prve brigade »Vladimir Gortan« Operativnog štaba za Istru.

No, KPJ se nije odrekla svojih proklamiranih ciljeva, a to se jasno vidi iz pisma E. Kardelja 15. ožujka 1944. Sekretarijatu KPI. Kardelj se zalaže da se što prije riješe nesporezumi koje su izazvale greške terenskih organizacija obiju Partija, u kojima su se pojavile šovinističke tendencije, a protiv kojih se treba boriti da se u njima ne ugnijezdi reakcija. Kardelj naglašava da će narodnooslobodilačka borba obaju naroda uspjeti, ako se vodstvo preda proletarijatu itd., te nastavlja da je nužno da terenske organizacije obiju Partija pravilno postav:

»1. Sjedinjenje Slovenskog i Hrvatskog primorja sa slobodnom Slovenijom odnosno Hrvatskom [...]. Smisao tih odluka također je konkretizacija prava slovenskog i hrvatskog naroda na samoopredjeljenje u času i u okolnostima kad su veliki predjeli Primorja oslobođeni ili kontrolirani od oružanih snaga NOV. Ta je akcija nadalje oslabila pozicije talijanskog fašizma i reakcije [...].«⁷⁹ Odlučnost za oslobodjenje i sjedinjenje tih krajeva izrazio je i Tito u svom govoru na Visu 12. rujna 1944.⁸⁰

Insistiranje na tome bilo je nužno, bez obzira na međusobne nesporezume s KPI, jer je talijanska i međunarodna reakcija, pa i reakcija u tim krajevima, već prijetila svojim prijedlozima za teritorijalna rješenja.^{80a} A upravo to i zbližava dvije Partije i njihove pokrete otpora.

Umberto, Antonio i Pietro. Jedan njegov izvještaj od ožujka 1944. objavio je P. Secchia, n. dj., str. 326–348, ocjenjujući ga objektivnim s nekim napomenama o manjkavostima odnosno o pogrešnim zaključcima na pojedinim mjestima.

⁷⁶ CLNAI — Comitato di liberazione nazionale alta Italia (Komitet — odbor nacionalnog oslobođenja sjeverne Italije).

⁷⁷ P. Secchia, n. dj., 354.

⁷⁸ P. Secchia, n. dj., 321 (bilješka) i 355, te 364–366 (Proklamacija CLN sjeverne Italije talijanskom stanovništvu Julijske krajine). Vidi i L. Valiani, Tutte le strade conducono a Roma, 259–262; F. Catalano, Storia del CLNAI, 191–204; M. Pacor, n. dj., 282–289. Budući da sastanku u Milanu nije prisustvovao predstavnik CLN Trsta, s njime (Don Marzari) je Vratuša održao sastanak 18–19. lipnja 1944, kad je prijašnji prijedlog sporazuma nadopunjen time da će u potpuno talijanskim zonama nastaviti s radom CLN, u čisto slovenskim OF, a u miješanim zonama koordinacioni odbori.

⁷⁹ Citirano prema M. Mikuž, n. dj., 19.

⁸⁰ J. B. Tito, Govori i članci, Zagreb 1959, knj. I, 219.

^{80a} Zahtjevi zapadnih saveznika za okupaciju ovih krajeva, politička aktivnost grupe oko grofa Sforze, riječki autonomasi itd.

Zbog toga se u jesen 1944. Togliatti suglasio da »Titove čete zaposjednu Julijsku krajinu«, što će spriječiti anglo-američku okupaciju i uspostavljanje reakcionarne talijanske uprave. Zbog toga i KPI »mora aktivno sudjelovati s jugoslavenskim drugovima u uspostavljanju narodne vlasti u svim predjelima koje će osloboditi Titove čete [...]«. Nužno je »izvesti što širu mobilizaciju za talijansku partizansku vojsku, koja neka sačuva nacionalni značaj, ali neka postane sastavni dio NOV i POJ«, jer je to jedini način da se, nakon izгона Nijemaca, spriječi da je ne razoružaju Angloamerikanci.⁸¹

Povijesno bi bilo neobjektivno ne uvidjeti da je sigurno bilo šovinističkih ispada i među članovima KPH, a još više u NOO-ima u Istri, na što su ukazali odgovorni drugovi u KPI. To je i Kardelj naglasio, ukazujući na to da je tih grešaka bilo i na jednoj i na drugoj strani. No, to nije bio službeni stav KPH i NOP-a u cjelini, već greške pojedinaca, koje su najviše došle do izražaja u rujnu 1943.⁸²

Do takvih pojedinačnih pojava moglo je lako doći i kasnije, to više, kad znamo da su se organizacije KPH u Istri počele temeljitije organizirati i idejno osposobljavati tek od 1943. Mržnja prema Italiji, koju je izazvao fašizam, ostavila je dubok trag u psihi istarskog čovjeka, osobito na selu, koji ni po čemu nije osjetio pozitivno djelovanje anti-fašističkih snaga u KPI, pa je zbog toga teško lučio pozitivno i negativno u talijanskom društvu, a u sebi je neprekidno njegovao nacionalne principe i osjećaje pripadnosti jugoslavenskim narodima. Budući da su se iz te sredine regrutirali i članovi KPH i pojedini rukovodioci, lako je pretpostaviti da je i tu bilo negativnih reagiranja prema Talijanima uopće.

Ali je ponedje, zbog pretjeranog opreza, bilo i suprotnih reagiranja. S tim u vezi vrlo je karakterističan jedan izvještaj SKOJ-a za Pulu, u kojem se kaže da će hrvatski seljak »za volju bratstva« govoriti talijanski, ali se »kod nas u tome malo pretjeralo. Na stanicama, ako je samo jedan Talijan, pedeset naših govori njegovim jezikom«, a to samo zato da ne bi ispala bilo kakva diskriminacija.⁸³

Vrlo je interesantno ono što piše prije kapitulacije Italije CK-u KPH Marino (vjerojatno Solier), predstavnik Direkcije KPI za Istru. On se žali CK-u KPH da je u Rijeku došao na zahtjev »samih mjesnih drugova«; da je bilo dogovoreno formiranje komiteta i utvrđene osnove djelovanja, ali da se više nisu javljali članovi komiteta »ni drug Silvio« (vjerojatno Milenić), te se Komitet nije mogao sastajati, zbog čega je Marino posumnjao na utjecaj »nekog šovinističkog elementa« o bojkotu KPI.⁸⁴

⁸¹ Prema *M. Mikuž*, n. dj., 23. Ali pojedini predstavnici u KPI su i dalje komplicirali stanje, te je u dijalogu bilo trzavica i na početku 1945.

⁸² Prema citiranom dokumentu KPH i izjavi A. Vratuše u *M. Pacor*, n. dj., 197.

⁸³ Arhiv IHRPH, SKOJ 29/3124.

⁸⁴ Arhiv IHRPH, KP-26/1513, Izvještaj Marina Solierija 6. VIII 1943. »Tajništvu KPH u njegovom sjedištu«.

Marino intervenirao kod CK KPH zbog toga jer da su drugovi u Rijeci, koji su ga pozvali, odustali od toga da se radi, prema postignutom dogovoru, na osnovu uputa i direktiva Tajništva KPI u Trstu. Ovaj sporazum, koji navodi Marino, može se

Razmatrajući problematiku odnosa KPI i KPJ (KPS i KPH) o razvitku NOP-a u Istri zaključujemo da u njoj djeluju dvije Partije s dva programa. KPH razvija NOP s krajnjim ciljem nacionalnog i socijalnog oslobođenja i sjedinjenja s Hrvatskom, odnosno s Jugoslavijom, a KPI nema takvih interesa, već zastupa i razvija pokret otpora radi pobjede nad nacifašizmom i u cilju uspostave demokratskog sistema u Italiji. I jedna i druga Partija u prvom su redu zastupale nacionalne interese. Razlika je u tome što je u KPI prevladavao neki nacionalni egoizam i što su u neke njene krugove prodrli buržoaska tumačenja nacionalnog pitanja, te zbog toga nikad nisu priznavali legalitet sjedinjenja tih krajeva s Jugoslavijom. Velik broj Talijana, pa i članova KPI, uključio se u NOP, ali na osnovi programskih ciljeva KPI. Zbog toga su mnogi, pa i aktivni sudionici NOP-a, poslije 1945. odselili iz Istre u Italiju. Dakako, nisu to bili samo Talijani. To je naročito došlo do izražaja u vrijeme Rezolucije Informbiroa. No, to je opet pitanje koje treba zasebno rasvijetliti, ali koje ne treba izdvajati iz cjelokupne problematike.

Djelatnost dviju Partija na tome području sve do 1944. ne očituje se samo u teoretskom nego i u praktičnom radu.

Ono što treba priznati KPI u istarskim gradovima jest njen neprestan utjecaj na radničku klasu. Dokaz tome su neprekidna hapšenja, u prvom redu članova KPI.⁸⁵

Jedan od posljednjih procesa Specijalnog tribunala održan je 20. srpnja 1943. protiv sedmorice iz Pule koji su osuđeni na 3 do 15 godina robije.⁸⁶

Kao posljedicu pretežnog utjecaja KPI, treba da tumačimo i pojedine javne antifašističke akcije u Puli, i Istri uopće, do rujna 1943. godine: parole, leci, sabotaze i sl.

U našoj historiografiji govori se samo o NOP-u, odnosno o KPH, i tom se prilikom njima pripisuju sve aktivnosti. Moramo, međutim, znati da NOP u gradovima Istre nije bio još toliko razvijen do 1943. Ako su i postojale grupe NOP-a, pa čak i partijske grupe (KPH), još su bile preslabe da samostalno razviju širu propagandu i da rukovode NOP-om. Riječ je više o antifašističkom pokretu. Bilo je gotovo nemoguće, bez prethodne djelatnosti KPI, među radništvom bez pomoći članova KPI razviti antifašističku propagandu i organizirati sabotažu u proizvodnji. Npr. u Rovinju je već 1942. izvršena sabotaža u tvornici »Ampelea«.⁸⁷

To je bila akcija KPI ili, bolje rečeno, bio je to rezultat dogovora između grupe članova KPI u Rovinju i Maria Špilera, delegata Mjesnog komiteta KPH za Rijeku. Isto tako zasluža za poznatu demonstraciju u »Uljaniku«

povezati sa stavom Okružnog komiteta za Sušak i za Hrvatsko primorje (u času talijanske okupacije 1941, koji je spomenuo dr Vladimir Bakarić) »da bi ta okružna organizacija trebala pripasti KP Italije«. (Vidi NIN, Beograd, 2. VII 1972, str. 23, 3. stupac dolje).

⁸⁵ Bili su to Hrvati i Talijani, iako se tako nisu službeno deklarirali. Hrvatima dokumenti eventualno dodaju »po porijeklu Slaven« (di origine slava).

⁸⁶ M. Pacor, n. dj., 177.

⁸⁷ A. Bressan — L. Giuricin, n. dj. 85.

26. srpnja 1943. pripada i KPI,⁸⁸ bez obzira što su pripadnici NOP-a već bili aktivni u samom gradu.

No, vrlo je karakterističan primjer za objašnjenje djelovanja dviju Partija u Istri slučaj Umaga. Tu je već 26. srpnja 1943. Vittorio Poceccai-Massimo prodro s malim brojem ljudi u kasarnu karabinjera, uspostavio tzv. Komitet javne sigurnosti i gradsku stražu, i to u suglasnosti s predstavnicima drugih stranaka.⁸⁹ U času kapitulacije Italije, na predjelima oko Umaga, Izole i Pirana, osnivaju se CLN, koji drže neku vezu s rukovodiocem KPI u Trstu Luigiem Frausinom i sa CLN u Trstu. Na tome je području kasnije Frausinovom zaslugom osnovan talijanski partizanski bataljon »Alma Vivoda«.⁹⁰

Pokret otpora u tim krajevima pod vodstvom KPI je očit, mada je bio u odnosu na NOP još u embrionalnom stanju i nedovoljno organiziran da razvije oružani pokret širih razmjera.

U vrijeme kapitulacije Italije, tamo gdje NOP nije imao čvršće organizacione oblike, uglavnom u Puli i Rovinju, nije došlo do oružanog ustanka na principima NOP-a, ali ni do oružanog pokreta pod rukovodstvom CLN kao npr. u Umagu i dalje prema Trstu.

Mada su u Rovinju uspostavljeni prvi službeni kontakti s predstavnicima NOP-a i predstavnicima KPI 5. veljače 1942. (Stancija Moncodogno u blizini Rovinja)⁹¹ i izvršene određene sabotaže, 11. rujna 1943. u gradu nije uspostavljen NOO, već »Odbor javnog spasa« što su ga sačinjavali stariji antifašisti »raznih političkih tendencija« i »apolitički elementi«, koji se nisu sve do tada pokazali ni u jednoj konkretnoj akciji.⁹²

Tek su 16. rujna 1943, u dogovoru s partizanskom komandom u Kanfanaru, ušli u Rovinj Pino Budicin i Aldo Rismondo sa stotinjak naoružanih partizana Talijana i Hrvata, koji su razoružali karabinjere i financijsku stražu, te uspostavili narodnu vlast i komandu mjesta koja je bila povezana s Operativnim štabom u Pazinu.⁹³

⁸⁸ Na vijest o padu i hapšenju Mussolinija u menzi današnjeg »Uljanika« došlo je do velike demonstracije radnika, u kojoj su prednjačili mladi radnici, protiv fašizma sa zahtjevom da se iz brodogradilišta udalje svi fašisti i njihovi simpatizeri. Demonstracije su, međutim, razbijene intervencijom karabinjera, a zatim je izvjestan broj poznatijih antifašista Pule bio uhapšen i zatvoren pod pretpostavkom da su organizirali demonstracije.

⁸⁹ *M. Pacor*, n. dj., 184 i *P. Sema*, n. dj., 298.

⁹⁰ Alma Vivoda bila je jedna od prvih žena boraca u Trstu i prva žena koja je poginula kao borac na ulicama Trsta. Kad je 1944. između CLN i NOV došlo do bližih kontakata i većeg razumijevanja, komesar bataljona »Alma Vivoda« Vittorio Poceccai i komanda mjesta Koper izvršili su u srpnju i kolovozu 1944. zajedničku mobilizaciju za partizanske jedinice u Julijskoj krajini i u Jugoslaviji (*P. Sema*, n. dj., 303).

⁹¹ *A. Bressan* — *L. Giuricin*, n. dj., 85.

⁹² Isto, 110 i *G. Privileggio*, n. dj. str. 376. Privileggio navodi da je Komitet (odbor) javne sigurnosti osnovan 10. rujna 1943. »u odsutnosti svakog političkog i vojnog autoriteta«, a da su ga sačinjavali građani različitih socijalnih kategorija i ideologija — »antifašisti koji se nisu kompromitirali prošlim režimom: Dr Giovanni Biondi, zemljoradnik Enrico Dapas, zanatlija Matteo Bartistella, zemljoradnik Matteo Naddi (Nadovich), Dr Basilisco, trgovac Antonio Rocco (Supela), zanatlija Francesco Rocco, trgovac Andrea Garbin i učitelj Giovanni Rischner«.

⁹³ *G. Privileggio*, n. dj., 377—378.

U Puli je 8. rujna 1943. navečer osnovan prošireni provizorni odbor,⁹⁴ koji je zaključio: 1. organizirati 9. rujna opći štrajk s javnim skupom u 13 sati na trgu iza glavne tržnice; 2. jedini govornik bit će Edoardo Dorigo koji će informirati masu o odlukama odbora, a posebno:

- a) neposredna primjena klauzula kapitulacije;
- b) evakuacija Nijemaca iz Pule;
- c) oružana suradnja, u slučaju potrebe, između vojske i NOP-a.⁹⁵

Taj skup, međutim, nije uspio, jer su intervenirali vojska i karabinjeri, pa je došlo do krvoprolića i grad su 12. rujna okupirali Nijemci.⁹⁶

Poslije njemačke ofenzive, u listopadu 1943, mada i dalje i još jače traje diskusija između KPI i KPJ o krajnjim ciljevima borbe, u Istri se vodi jedinstvenija oružana borba uz mobilizaciju i u gradovima, a razlike su se ponovo javno pokazale tek poslije pobjede 1945.

SUMMARY

As early as 1941, the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia and the Central Committee of the Communist Party of Croatia, or the Communist Party of Slovenia, decided to develop the National Liberation Movement and the National Liberation Struggle in Istria because of the ethnic composition there — a majority of Croats and Slovenes — and due to the earlier mutual declaration (along with the Communist Party of Italy) on the struggle to ensure rights of national self-determination even to the point of secession. At the same time the CPY took into consideration the fact that from the viewpoint of international rights, Istria and the Slovenian Littoral were Italian territory, as well as the fact that a significant number of people with Italian ethnic background lived in this area. For that reason the CPY conducted a dialog with the Communist Party of Italy which had organizations operating there, about possible cooperation in carrying on the National Liberation Movement. However, these efforts on the part of the CPY were rejected by the CPI. The CPI did not, in fact, reject the possibility of developing the armed struggle in its own territory, and it included Istria in this, but not in the time given and not with the goals and under the direction of the CPY. The misunderstanding to which this eventually led can be attributed primarily to the question of the two parties' jurisdiction over these areas and to whom the territory of Istria and the Slovenian Littoral belonged after the war. The CPY did in fact develop an armed rebellion with the goal of uniting this area with Yugoslavia, which the CPI did not accept as a priority aim in the struggle.

⁹⁴ Opširnije o razvoju NOP-a u Puli do rujna 1943: *T. Crnobori*, *Borbena Pula*, Rijeka 1972. i *G. Urbinz*, n. dj.

⁹⁵ *G. Urbinz*, n. dj., 40.

⁹⁶ Isto i *M. Pacor*, n. dj., 189. Pacor ne spominje provizorni odbor ni navedeni skup građana, već samo to da komandant mjesta admiral Strazzeri nije htio prihvatiti sugestije »antifašističkih eksponenata« (komunisti Dorigo i De Simone, socijaldemokrati De Berti, prof. Callegarini i dr.), već da je dozvolio pucanje na manifestante (demonstrante), te da se predao njemačkom kapetanu koji je predvodio malu njemačku kolonu.

These attitudes were reflected in the organizations, and among individual members, of the CPI in Istria. When political workers in Istria, who were members of the Communist Party of Croatia, initiated a dialogue and meetings with representatives from the CPI in 1942 in order to develop a wide-ranging anti-fascist movement, they encountered the same attitudes. Only some individuals accepted cooperation in the armed struggle, but without the final goals which the CPY had specified. Hence there arose accusations from both sides, of opportunism by the CPI and nationalism by the CPY (the Communist Party of Croatia and the Communist Party of Slovenia). Not until 1944 did they arrive at a mutual understanding on the united armed struggle against the German occupiers and Italian fascists, so that the armed forces which the CPI had formed in the Slovenian Littoral entered into the structure of the Yugoslav National Liberation Army. This resulted in a general political relationship with Italy at that time, and the cooperation of western allies with these armed forces. This agreement was reached in Istria in December, 1943, at the Istrian Party Consultation in which CPI representatives participated.

These developments do not indicate that there was a complete lack of cooperation between the two parties in this field. The raids in 1942, for example, at the Ampele Factory in Rovinj, were part of a previous agreement between representatives of both parties.

But because of the disunited position of the two parties, for example in Rovinj, a National Liberation Committee was not formed immediately after Italy's capitulation, but rather a Committee for Public Salvation, composed of people from all anti-fascist elements. For the same reasons the demonstrations which were organized in Pula on September 9, 1943, were unsuccessful. The populace did not want government power, but only weapons to fight the Germans. Fascist riflemen and naval cadets intervened, so that the demonstrations had a bloody end. At the same time, armed people throughout Istria destroyed the Italian government by force and established the National Liberation Organization.

For a clear understanding it is necessary to know that the CPY in 1941 developed an armed rebellion with a very clear program for social and national liberation, while the CPI at that time had no clear program. On the other hand, the CPI then was greatly weakened in terms of personnel (the leadership was abroad, and a large number of members were in prison and in camps), to be able to develop a resistance force independently. Nor was it able to accomplish this later because of the political constellation within anti-fascist forces with whom the CPI undersigned a united program. With regard to Istria, the political program of the Italian parties was a priori diametrically opposed to the program of the CPY. Had the CPI taken a different position, it would have been unable to accept the program of the remaining Italian anti-fascist parties without having negative consequences for itself in Italian political life. However, it is true that representatives of the CPI did not accept the position of the CPY with regard to Istria nor in mutual contacts. The CPY never wavered from its position and to the end collected its forces for the attainment of its proclaimed goals.

It is important to emphasize that political relations between the two parties were never broken. In fact, in 1944 the majority of Italians from this territory participated as equals in the National Liberation Movement and the National Liberation Struggle in the CPY's program. Those (although not all) who did not accept the unification of Istria with Yugoslavia emigrated to Italy only after the war. It is true that other factors influenced this, but they do not constitute the subject of this discussion.